

מודעות אבל בעתונות היהודית

מהמאה ה-18 עד ימינו

לואיס רוניגר

ורשימות לזכרם של נפטרים, לצד מנהגים אחרים, כגון הקדשת חפצי קודש לבית כנסת על שמו של נפטר, או לימוד פרקי משניות לעילוי נשמת הנפטר ולכבודו. התנ"ך עצמו מציין את הקינה כחלק מן הטיפול ההולם ב"מוות טוב" ומספק מודלים של יופי ספרותי ורגישות אנושית להבעת צער ואבל אישי, כדוגמת קינתו של דוד על שאול ויהונתן. מאוחר יותר, בתקופת התלמוד וימי הביניים, התרבו הקינות, בפרט לאחר ההתקפות על קהילות ישראל במסעי הצלב ובצקבותיהם.

פירסום קינות והספדים אשר נישאו בלוויות, בשבח מעשיהם של אנשים נכבדים, היה מנהג שקנה לו אחיזה עד סוף המאה ה-18 הן בקרב היהודים והן בקרב בני דתות אחרות. בשני המקרים היה בפירסום משום כיבוד זכרו של הנפטר ופועלו. במרוצת השנים נחשבו ההספדים הללו כיצירות ספרותיות בזכות עצמן וכיצירה דידקטית מפוארת בעלת מסר מוסרי לדורות הבאים.

פירסומם של הספדים וקינות היה סלקטיבי, והוגבל לאותם אישים אשר במהלך חייהם נחשבו ראויים לתשומת הלב הציבורית, בעיקר בשל אורכו ועלותו של הפירסום. ההספדים והקינות הללו שיקפו את אמות המידה של ההערכה החברתית שהיו נהוגות בזמנם. בדרך כלל הם נכתבו בעברית, לשון הקודש; הם שיקפו נקודת מבט קהילתית ושיבחו דמויות של רבנים ולמדנים. רק בהדרגה הם החלו לכלול גם נרבנים ושליטים של מדינות אירופה והמזרח התיכון, שבהן חיו יהודים.¹

החל בשלהי המאה ה-18, כאשר כתבי עת הפכו לנפוצים יותר בקרב היהודים, שולבו רשימות זיכרון לכבוד המתים בעתונות, תחילה בעברית ואחר כך גם בשפותיהן המקומיות של הקהילות השונות. באופן זה, התפתחה בעתונות היהודית כתיבה רבגונית של רשימות נקרולוגיות, קינות, הספדים ומודעות פטירה המביעות רגש רב.

מבט חטוף כרשימת שמונים כתבי העת המהווים את בסיס הניתוח המובא כאן מלמד, כי התייחסות בכתב לנפטר לא היתה נהוגה אוניברסלית בעתונות היהודית במאה ה-19. בין שנות ה-60 של המאה ה-19 לשנות ה-20 של המאה הנוכחית, כתבי עת יהודיים רבים בעברית, גרמנית, יידיש, לדינו וצרפתית לא הקדישו כל מקום לרשימות פטירה, גם כאשר הביאו לידיעת ציבור קוראיהם מאורעות אחרים הקשורים במעגל החיים, כגון הודעות על גישואין ולידות. דוגמאות ניתן למצוא בכתבי העת בעברית "הכרמל" מווילנה (1860), "היום" ברוסיה (1887) ו"היהודי" בלונדון (1897-1912); כתב העת בגרמנית "Allgemeine Zeitung des Judenthums" מברלין (בשנות ה-80 של המאה ה-19); כתב העת בלדינו "איל אביניר" מסלונקי (1898-1914); ביידיש — "דער פריינד" מפטרבורג (1903-1905); וכתבי העת בצרפתית "L'Echo Israelite" מקהיר (1908), "La Nation" מקושטא (1920-1922), וכן "L'Independant" ו"Le Progres" מסלונקי (1927).

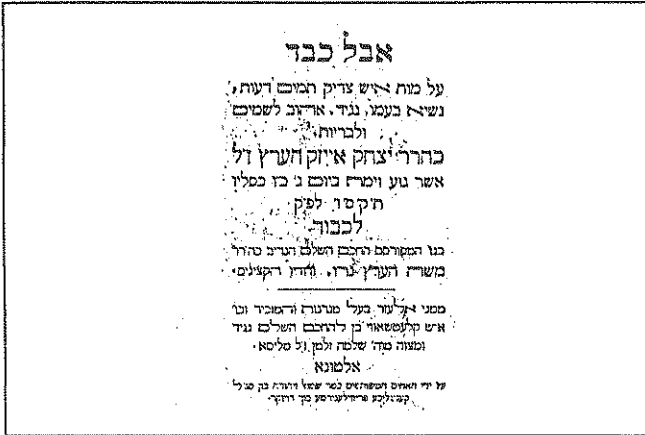
בפירסומים אחרים הופיעו הודעות על פטירה רק מפעם לפעם; למשל, ב"יידישע מארגענפאסט", שיצא לאור ביידיש בווינה

מאמר זה מתחקה אחר השינויים שחלו בצורות ההתייחסות בכתב לנפטר ולשארים בקהילות היהודיות בעת החדשה, ומנסה להצביע על התהליכים החברתיים אשר הביאו לשינויים אלה בדרכי כיבוד המת והנצחת זכרו, עד לגיבוש הסגנון החדש של מודעות אבל הרווחת היום בעתונות הישראלית.

תרבויות רבות תופסות את המוות כתהליך ארוך והדרגתי של שינוי, הכרוך בטקסי מעבר מגוונים, אשר במהלכם עוברים השארים ותפיסתם את המת טרנספורמציות אונטולוגיות, קוגניטיביות ורגשיות. היהדות — יחד עם דתות המערב האחרות — מקבלת תפיסה קווית של המוות כמסיים שלב של קיום, ועם זאת אין היא מוצאת שהוא זהה לסיומם של החיים, וכך היא מותירה מקום להנצחת המת מעבר למוות בדרכים מגוונות.

כאופייני לכל קולקטיב חברתי אחר, יהודים אבלים שרויים ברגשות של אובדן, כשהם נאלצים להתמודד עם הגיון כלל חברתי המביט קדימה לקראת שינויים בלתי נמנעים בשיגרה החברתית והחלפת התפקידים; יש בכך מתח בין המישור הפרטי והמישור הציבורי. עם זאת, ובצורה פרדוקסלית, רצון האבלים להילחם בסבירות כי המת יישכח עד מהרה, מתורגם, בדרך כלל, לצורות המקובלות בחברה כאשר לכיבוד המת והנצחת זכרו.

בקרב היהודים, ההתייחסות בכתב למת ו/או לשארים הינה רק היבט אחד של הטקסים והמנהגים העוסקים באבלות ובניחוחם האבלים. מודעות אבל כפי שהתגבשו בעידן המודרני לא מוזכרות כלל בהנחיות רבניות לאבלים, במסגרת איזכור מאות מנהגים וחוקים יהודיים המוקדשים לאבל. בניגוד חד להתעלמות זו, זוכים ביטויי ההזדהות והאבל המילוליים והבלתי מילוליים הבאים לידי ביטוי במפגשים פנים אל פנים עם האבלים, לתשומת לב נרחבת. עם זאת, זה שנים רבות סבורים היהודים, המזדהים עם הדימוי של העם היהודי כעם הספר, כי אך טבעי הוא להדפיס מאמרים

עמוד השער של חוברת-אבל מ'1806

עמוד השער של חוברת-אבל מ'1840

היהודי, הכולל שבחים למת, קרוב להספד ולקניה בכך שהוא מאמץ רגשות אישיים וכן דומה באורכו, בצורתו ובתוכנו. כל צורות ההנצחה היהודיות הללו מנוגדות למודעות האבל האנגלו סכסיות שהוזכרו לעיל, היות שהן לובשות אופי מבוזר. הן אינן משקפות את החלטותיהם של חברי המערכת של כתב עת (דבר שהינו אופייני למודעות האבל בסביבה האנגלופונית), אלא פורסמו על ידי אנשים שהיו מעוניינים, או שהוטל עליהם במסגרת קהילתית, לכבד את זכרם של אישים חשובים.

בכל זאת, כל הרשימות הנקרוולוגיות הללו הינן לעיתים תכופות ארוכות למדי, בהתאם לאופיין הבסיסי הסלקטיבי. במילים אחרות, היות שהן היו שמורות בדרך כלל לדמויות מוכרות היטב, מגמתן להעניק יוקרה, תוך שהן משקפות גם לאחר המוות את הבדלי הריבוד החברתי הקודם. בנוסף, הסגנונות היהודיים היו בעלי נימה

(1919-1920). היו גם מספר כתבי עת שאימצו את הסיגנון האנגלו סכסי של הודעות פטירה קצרות ביותר ("The Jewish Chronicle and Hebrew Observer" של לונדון, מסוף שנות ה-50 של המאה ה-19 עד תחילת שנות ה-60 של אותה המאה, ואילך); או רשימות פטירה כדוגמת המודל הצרפתי של "נקרוולוגיות" ("L'Aurore") הקהירי בשנות ה-20 של המאה הנוכחית).

לא ניתן, אפוא, להניח, כי אימוץ הסגנון הנוכחי של מודעות אבל, שהינו כיום סגנון מדויק למדי, הוא נתון מובן מאליו, הנגזר ישירות מסגנון יהודי מקובל. עם זאת, השימוש ההולך וגובר במודעות אבל והתקבלותן על ידי הציבור, מלמד על הכרה בכך שהמבנה הצורני והסמלי של מודעות האבל עלה בקנה אחד עם המאפיינים החברתיים, הקוגניטיביים והרגשיים של יהודים ברבות מהקהילות בישראל ובתפוצות. התפתחות זו של מודעות האבל מציבה בפנינו תעלומה, המצריכה מחקר מפורט על אופן התגבשותן של הרשימות הנקרוולוגיות בעתונות כפי שמוכרות לנו היום.

נתוני המחקר

הניתוח המובא במאמר זה מבוסס על מחקר ממקורות ראשוניים של כתבי עת יהודיים, אשר פורסמו בין השנים 1784 – 1930 בעברית, יידיש, לדינו ושפות אירופיות שהיו נהוגות בקרב קהילות ישראל בתקופה זו. על פי ה-"Jüdisches Lexikon", אשר יצא לאור בברלין ב-1930, הופיעו בפרק הזמן הנ"ל כ-1,600 כתבי עת. רבים מהם לא ניתנים כיום לאיתור, משתי סיבות עיקריות: בשל אופיים הקיימני ותפוצתם המוגבלת, ו/או עקב השמדתם המכוונת בימי השואה. מתוך כמה מאות פירסומים הנמצאים בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית ובארכיון הצינוני בירושלים, בחרתי מדגם של שמונים כתבי עת, שהופיעו במרכזים היהודיים העיקריים באותה תקופה. לוח 1 מונה את כתבי העת הללו, מספק רקע אינפורמטיבי על מקום הוצאתם לאור, השנים שבהן נתפרסמו, מועדי הופעתם, שפתם, אופיים הבסיסי וסוג הרשימות הנקרוולוגיות שראו אור מעל גבי דפיהם. אותם יומונים ושכרעונים, שבהם חל שינוי מסגנונות ישנים של מודעות אבל לסגנון החדש הנהוג בישראל (ראה בהמשך), נבחרו כתת-מדגם להמשך ניתוח כמותי ואיכותי.

סגנונות יהודיים מסורתיים: קינות, הספדים ומאמרי שבח והלל

משלהי המאה ה-18 ועד סוף המאה ה-19, שלטו בעתונות היהודית בכיפה שני סגנונות עיקריים של התייחסות נקרוולוגית המנציחה את זכר המת: האחד – קינת האבל המסורתית או ההספד, והאחר – מאמר המעלה את דמותו של הנפטר ופועלו ובו דברי שבח והלל. מאמר מעין זה התאפיין בכונתו להציג הערכה אובייקטיבית של תרומתו החינית של הנפטר לחברה והאובדן עקב מותו. כפי שמוצג באופן סכמתי בלוח 2. סוג זה דומה למודעות האבל האופייניות בעולם דובר האנגלית המכונות Obituaries. ועם זאת, מאמר האבל

רגשנית עמוקה וספרותיים או דידקטיים כמכוון בדרך הצגתם, וכך ענו על הציפיות הנורמטיביות המסורתיות באשר לדרך ההולמת את כיבוד זכרם של אישים חשובים. בדפים הבאים ננתח בפרוטרוט את סגנונות ההנצחה הללו.

לוח 1: רשימת הפרסומים שנבדקו (1784 – 1930)

מודעות אבליד	האופי-ג	השפה	מועדי ההופעה-ב	התקופה-א	מקום ההוצאה לאור	הפרסום
1	ה	עברית	ח	1811-1784	קניגסברג-ברלין	המאסף
0	ד	גרמנית	ח	1833-1806	דסאו	Sulamith
0	דל	גרמנית	ש	1922-1837	ברלין	Allgemeine Zeitung des Judenthums
0	הד	עברית	ח	1842-1840	פרנקפורט	ציון
(3 אחד בלבד)						
3,1	כ	אנגלית	ש	מ	לונדון 1841	The Jewish Chronicle
0	כ	לדינו-עברית	ח	1847-1846	סמירנה (איזמיר)	שערי מזרח
1	הכ	איטלקית	ח	1922-1853	טורינו	Il Vessillo Israelitico
1	א	עברית	ש	1892-1857	ליק	המגיד
1	ה	עברית	ש	1870-1860	למברג	המבשר
0	..	עברית	ש	1881-1860	וילנה	הכרמל
1-2	הד	עברית-גרמנית	ש	1904-1860	אודסה	המליץ
0-1	כ	יידיש	ש/2ח	1890-1862	למברג	Jüdische Zeitung
	ק	עברית	2ש	1886-1863	ירושלים	הלבנון
1	..	עברית	..	1867	פריז	הלבנון
0	ל	לדינו	ש	1867	וינה	איל נסיונל
0	..	לדינו	..	1877-1867	סלוניקי	איל נסיונל
1	ל	עברית	ח	1884-1869	וינה	השחר
1	א	עברית	2ש	1901-1869	ירושלים	החבצלת
1	כ	לדינו	2ח	?-1871	וינה	איל קוריארו די ביניה
1-2	צ	עברית	י	1928-1875	ורשה	הצפירה
1-2	חצ	עברית	ש	1900-1876	ירושלים	הצבי
				(וב-1908-1912)		
0	כ	גרמנית-אנגלית	ש	?-1882	ירושלים	Gazette de Jerusalem
1	ק	גרמנית/יידיש	ש	1914-1883	דרוהוביץ'	Drohobyczer Zeitung
0	ל	עברית	י	1888-1886	פטרבורג	היום
2	ולעיתים רחוקות					
0	..	לדינו	..	1888-1887	..	איל אינסטרקטור
0	כ	צרפתית	י	1887 מ [1927]	סלוניקי	L'Independant
0	..	עברית	ש	?-1892	בולטימור	הפסגה
1	א	עברית	ש	1902-1892	ניו-יורק	העברי
1-2	ל	יידיש	ש	1894	למברג	דער כרמל
0	צ	צרפתית	..	?-1895	סלוניקי	Le journal de Salonique
1-2	צ	גרמנית	2ש	מ 1896	ברלין	Jüdische Rundschau
3,1	צ	גרמנית	ש	1914-1897	וינה-ברלין	Die Welt

0	צ	עברית	ש	1920-1897 [1914-1913]	לונדון	היהודי-הדגל
3,0	ס	יידיש	י	1897 מ	ניו-יורק-פילדלפיה	פארווערטס
2	ולעיתים רחוקות					
3	כמ	גרמנית	ש	1899-1898	המבורג	Israelitisches Familienblatt
0	..	לדינו	י	1914-1898	סלונקי	El Avenir
0	ספ	יידיש	2ח	?-1899	וינה	דער יוד
0	כ	יידיש	י	?-1899	ניו יורק	טעגלעכער העראלד
0	ל	יידיש	י	1913-1902 [1905-1903]	פטרבורג	דער פריינד
0	כ	יידיש	ש	1903	גלאזגו	די יידישע צייטונג
2-1	..	עברית	ש	1913-1904	קרקוב	המצפה
2-1	סצ	יידיש	2ח	? 1905-1904	וינה	דער יודישער ארבייטער
0	כצ	יידיש	י	1906 מ	מונטריאל	קאנעדער אדלער
0	ס	יידיש	..	1906	ניו יורק-פילדלפיה	מארגען צייטונג
2-1	כצ	עברית	י	1907-1906	ורשה	היום
				1926-1925-ו		
0	כ	צרפתית	ש	? 1908	קהיר	L'Echo israelite
0	צ	צרפתית	2ח/ח	1923-1908?	קהיר	La revue sioniste
0	צ	לדינו	2ח/ש	1914-1908	קושטא	L'Aurore
				(מ' 1924 מופיע שוב בקהיר)		
1-2	כ	עברית	3ש/י	1917-1909	ירושלים	החרות
1-2	צ	יידיש	י	1908 מ	ורשה	היינט
1-2	א	עברית	י	1915-1909	ירושלים	מוריה
1-2	מ	עברית	ש	1917-1909	ניו יורק	העברי
1	צ	עברית	ש	1911-1910	קושטא	המבשר
2	כ	יידיש	י/ש	1912-1911	אודסה	שלום עליכם
						דאס וואכענבלאט
1-2	כ	יידיש	ש	1921-1911	קופנהאגן	(לשעבר: דאס אבענבלאט)
1-2	ס	יידיש	ש	1914-1912	פטרבורג	צייט
0	צ	יידיש	י	1914 מ	ניו יורק	דער טאג
2	..	יידיש	..	1915	אודסה	אונזער לעבען
2	ל	יידיש	י	1919-1917	קייב	נויע צייט
1-2	ס	יידיש	ש	1917	פטרבורג	יידישע פאלקסבלאט
2	צ	עברית	י	1918-1917	מוסקווא	העם
1	כ	לד', גר', עב'	..	1920-1917	וינה	יידישע מארגענפאסט
2	צ	יידיש	ב	1919	קייב	די וועלט
0	..	צרפתית	..	1922-1919	קושטא	La Nation
1-2	צכ	עברית	י	1919 מ	ירושלים	דאר היום
1-2	צכ	יידיש	ש	1919 מ	ורשה	באפריינג-ארבעייטער שטימע
1-2	כ	עברית	2י	1919 מ	תל אביב	הארץ
0	סצ	יידיש	י	1922-1920	ניו יורק	די צייט
1	סצ	יידיש	ש	?-1921	לכוב	Arbajterwort

1-2	צ	עברית	ש	מ 1921	ניו יורק	הדאר
0	צס	יידיש	ש	מ 1921	צ'רנוביץ	ארבעטייר צייטונג
1-2	צס	יידיש	ח2	1925-1922	ברלין	Arbeitsvolk
	0	אנגלית	י	מ 1924	ניו יורק	Jewish Daily Bulletin
2	צ	יידיש	ש	מ 1924	ורשה-לבוב	פאלק און לאנד
0	צ	צרפתית	י	מ 1924	סלונקי	Le progres
	ס	יידיש	ב	מ 1925	ניו יורק	פראלעטארישער געדאנק
1-2	צס	עברית	י2	מ 1925	תל אביב	דבר
0	כ	יידיש	י	מ 1926	פריז	פאריווער היינט
0	..	יידיש	י	מ 1926	ורשה	אונדזער עקספרעס
2	ד	עברית	ש	מ 1929	רחובות	בוסתנאי

לוח 2: מאפיינים בסיסיים של סגנונות ההנצחה הנקרולוגיים

הערות ללוח 1:

.. אין נתונים, או נתונים בלתי ודאיים.

סגנונות יהודיים מסורתיים

מודעת פטירה של דוברי אנגלית	מאמר נקרולוגי עם דברי שבח	קינה, הספד	מדיום סלקטיבי עבור דמויות מוכרות היטב
+	+	+	החלטת מערכת מרכזית
+	-	-	טענה לאובייקטיביות
+	+	+	אורך משמעותי
-	+	+	נימה רגשנית
(?) +	+	+	מסד חינוכי

א. "מ" לאחר התאריך מציין שכתב העת המשיך לצאת לאור ב-1930. "ן" מציינים את השנים שנבדקו כאשר ניתן היה לסקור רק תקופה קצרה.

ב. י = יומן; ב = בלתי-סדיר; ש = שבועון; ח = ירחון; המספרים שהוספו מציינים מספר גליגות לפרק זמן (לדוגמה, ח3 מציין שכתב העת הופיע שלוש פעמים בחודש).

ג. ק = דתי קונסרבטיבי; חצ = תנועת "חובבי ציון"; כ = עצמאי, או בעל עניין כללי; ה = השכלה או תנועות דומות אחרות; ח = ליברלי; ספ = ספרותי; מ = "המזרחי"; ל = לאומי; א = אורתודוקסי; ד = דתי; ס = סוציאליסטי; צ = ציוני; צס = ציוני סוציאליסטי.

ד. 0 = אין רשימות או מודעות נקרולוגיות; 1 = בסגנון הישן; 2 = בסגנון החדש; 3 = סגנונות חליפיים (לדוגמה, רשימות נקרולוגיות קצרות מאוד).

קינות והספדים

כתיבת עת יהודיים, בפרט בעברית אך גם בשפות אחרות, כללו את הצורה המסורתית הזאת של מתן כבוד למת. "המאסף" (קניגסברג, עברית) הופיע בחודש אב תקמ"ה "מספד תחת שירים" לרגל מותו של רב מפורסם. לאחר הקינה מופיעים בהמשך פרשנויות דתיות ופירושים מלומדים על המוות והשכול, המבוססים על התנ"ך ומקורות מאחרים יותר.

משנות ה-60 המוקדמות של המאה ה-19, פירסם "המבשר" (למברג, עברית) "מספד לגדולים חקרי לב" בסדירות מסוימת. מרכזיותן של הקינות הללו בולטת לעיתים קרובות בכך שהן הודפסו

כמאמר ראשי, וכן מתוך היותן כה ארוכות, עד שלעיתים הוצרכה מערכת העתון לפרסמן בהמשכים בשני גליגות נפרדים. הקינות מגוונות ביותר, כל אחת מהן מיוחדת במינה מבחינת הפורמט, הכותרת (לדוגמה, "אריאל וגבריאל", "אגלי דמעה", "כתנות עור ואור"), האורך (בין 1,000 ל-3,000 מלה), חתימתו של המחבר או הישארותו אלמוני, ומידת האלגוריות או המטאפורות שנעשו במוטיבים תרבותיים.

לעיתים קרובות פותחת קינה במוטיב מרכזי במסגרת שתורה, וברמז או התייחסות מפורשת לאובדן הכבוד בעבור החברה. דוגמה להדגשה זו הינה ה"תיבה" הפותחת בקינה לזכרו של שמואל דוד

ד
 אך — חיה את! בשפתך ברורה
 בצרור החיים נשמתך הלא צרורה!
 שמך, זכרך, כימי השמים!
 אתך ננחם, בנחמת ירושלים!
 רבקה ושפרה, אחיות, בנות יוסף ליאון

(“הצבי”, 1895, (49), IX, עמ' 1)

מאמרים נקרוֹלוגיים, הכוללים דברי שבח והלל

בניגוד לקינות ולהספדים, הושם הדגש בסגנון השני על ההצגה האובייקטיבית של ציוני דרך בחייו ועבודתו של הנפטר, הגם שאף סגנון זה הכיל נימה רגשנית למדי ולעיתים אף הסתיים בקריאה לקונן על הנפטר. כדוגמה ניתן להביא את הקטע הבא המסיים את המאמר “תולדות החכם מוהר”ר זאב וולף זל מדעסווא” אשר כתבה “חברת דורשי לשון עבר” ב”המאסף” בשנת 1785, ואשר, להוציא שורות אלה, הינו מאמר ביוגרפי ענייני ומבליג רגשות:

את הדברים האלה צוה לביתו, ויגוע בטרם קצו בן שלוש ושלושים שנה, עם ה' הרים במספר קולך ובכה השבר! כי נפל איש במחניך, גם הרת תשא נהי כי נפל מגן לה, לחם את לוחמה בשער, אהה כי נפל גבולה ויאבד כלי מלחמה; גם אנחנו כל ימי היותנו עלי ארץ לא נשכחנו כי עשה טובה עמנו לתמוך ידנו במכתבו היקרים, עדי עולם חתום זכרוננו בלבב.

(“המאסף”, עברית כאתיות רש”י, כסלו תקמ”ה, עמ' 43-46).

בדומה לכך, אנו קוראים במאמר “לזכר עולם” ב”הצפירה” (22 בינואר 1896):

היום... הובלנו לבית עולמו את אחד משרידי הסופרים הזקנים... בנעוריו התחבר עם חסידי חב”ד... וכאשר היה לאיש ראה לבו הרבה חכמה ודעת וחשבון וחכמת החשבון והפילוסופיאה היו שעשועיו עד יום מותו... כתב הרבה מאמרים... הוציא לאור את מחברתו... דגול מרבבה היה אחינו זה המת, כי היה ענו מאוד ודבר שלום לכל אחיו הסופרים, הזקנים עם צעירים, בנים לא היו לו רק בת אחת יחידה והיא אשת אחינו הסופר... ועל חצר המוות נשאו עליו מספר... שניים מרעיו הנאמנים, וגם אני אוהבו הכותב בלב נכון ובטוח כי לא ימחה שם המת מקרבנו וזכרו לא יסוף מזרענו.

לעיתים קרובות כלל המאמר הערכה של אופיו של הנפטר. לדוגמה: “לב צדיק ודורש טוב; אב מסור ביותר; בן למופת ואח אוהב” (“ג'ואיש כרוניקל”, 31 בינואר 1851).

כמו בהספדים, גם כאן היה ביטוי של הצער העמוק מלווה, לעיתים, בפרטים מעשיים, כמו קריאה לסייע לאלמנה להשיא את בנותיה (“אבל גדול בישראל”, “הלבנון”, 14 בנובמבר 1867, עמודים 347/8).

לוצאטו (שד”ל), “אשר עלתה רוחו שמימה יום ו' עריו”כ שנה עלה הכורת על ארז בלבנון!” (“המבשר”, 27 באוקטובר 1865). האותיות העבריות ממלאות כאן תפקיד כפול: גם כספרות, המציינות את שנת ה'תרכ”ו (1865/66) בלוח העברי, וגם כמרכיבות את המלה “הכורת”. וכך, בד בבד עם המידע המועבר לקוראים על תאריך הפטירה, מודגש האובדן הכבד על ידי דימוי חוטב העצים הכורת עץ יקר מציאות, אשר שימש, בשעתו, לבניית בית המקדש בירושלים. יתרה מזאת, פירוט תאריך הפטירה מעלה בעיני הקורא את דמותו של האל הכל יכול החותם את גורל האדם — לחיים או למוות — ביום הכיפורים. זהו אמצעי מסוגן לחיזוק התפיסה המסורתית של הצדק האלוהי על פי היהדות, ההשלמה עם רצון האל וזכרת שמו ברגע האמת של הסבל והשכול, מוטיב ששורשי נעוצים בספר איוב, ואשר עומד במרכזו של ה”קדיש”.

באמצע המאה ה-19 ניצל ה”ג'ואיש כרוניקל” (לונדון, אנגלית) ואריאנטים ספרותיים ככתובת על גבי המצבה והאקרוסטיכון.² בגיליונו מ' 11 באוקטובר 1850, מתפרסמת בעתון הכתובת בעברית על גבי מצבה לזכרה של הברונית המנוחה חנה לבית רוטשילד, פרי עטו של תושב אוקספורד:

ציון לנפש הגבירה המהוללה — תפארת הנשים... חסד, צדק וענווה — טובב טובב הולכים/ מקום קבר הזה... ואנחנו, אויה! — הן משמים ארץ שולחנו/ לבנות לנו בית — וגם מפה נרדחנו...

במקרים מסוימים מבטא הסגנון צער אישי עמוק, כמו בקינה העברית “הה! נשאל נשאל דוד! אויה! וייפקד מקום דוד!”, אשר פורסמה ב'1 באפריל 1871 בעתון “איל טריזורו די לה קאזה”. במקרים אחרים, אפילו כאשר המחבר מזדהה בשמו והנימה אישית ביותר, פנייתו מכוונת פחות לנחם את האבלים, ויותר להצטרף בזעקת אבל מרה (ראה דוגמאות ב”הלבנון”, 14 בנובמבר 1867). נושא חוזר ונישנה הוא תרומתו של הנפטר לחברה. דוגמה לכך היא “מצבת זכרון” שפורסמה בעתון “הצבי” לזכר רעייתו המנוחה של אליעזר בן יהודה, עורך העתון ומחלוצי תחיית השפה העברית כשפת יומיום:

א

עורי דבורה! אם יהודיה!
 הקיצי משנתך — שפתך, עבריה!
 קומי התעוררי לקול לשונך הטהורה!
 שפתותיך דוברות, בפינו, דבורה.

ב

מדוע עזבתנו בדמי עלומיך!
 אך רגע קטן, הארת לנו פניך!
 אש אהבתך ללשוננו בלבותנו יקדת!
 הפחת חיים בלשון — בנו נצמדת.

....

אל תוך הזירה הציבורית. באופן כזה משמשות המא"ע אמצעי שבעזרתו חולקים כבוד חברתי לנפטר ולמשפחתו. בנוסף, שימרו המא"ע את אופיים המבוזר של הסגנונות הקודמים של הספרים ומאמרי שבה והלל. עקב העובדה שהם מתפרסמים בזמנתיים של פרטים או מוסדות, הם מהווים ביטוי אופייני של המסגרות הקיימות וגבולות משוחזרים של מעורבות והזדהות, ולא דווקא השתקפות של החלטת מערכת עתון המתקבלת באופן ריכוזי. עם זאת, יש להבדיל בין מא"ע לבין מאמרי שבה והלל והספרים, אשר, כנהוג, היו שמורים לאנשי העילית שהגיעו לעמדה חברתית בכירה. בניגוד לכך, המא"ע היא, מבחינה זו, מדיום "דמוקרטי" עממי. היא מקלה על פרויקציה ובינוי מחדש – לאהר המוות – של מעמד ומסגרות חברתיות הנוגעות לציבור הרחב. במודעות רבות מודיעים קרובים אכלים על מותו של קרוב משפחתם תוך שהם מונים את תארו של האחרון, מישרותיו ואפילו את אילן היוחסין המשפחתי שלו. סיגנון של המודעות הללו מציין העברה של תימות וקודים תרבותיים. אף על פי שהאובדן הינו אישי, האכלים בכל זאת מודיעים על מות יקירם במונחים המדגישים את חשיבותו לחברה בכללותה. מכאן שמא"ע עשויה להבליט דרגה צבאית או תואר אקדמי, משרה בולטת, אורח חיים צדקני, תרומה מיוחדת לקהילה (לדוגמה, היות הנפטר בין המתיישבים המייסדים של קהילה שיתופית או עיר כמו תל אביב), או צאצא לשושלת יוחסין משפחתית (כגון בנו של אחד החלוצים והמתיישבים הללו). ביומונים, אשר הינם בעלי השפעה מיידית, ניכרת תכונה מאפיינת נוספת של המא"ע: הן משמשות הן כמדיום למסירת מידע על קבורה קרובה או על מועד אזכרה, והן כאמצעי לגייס תמיכה ולהנעה של רשתות חברתיות המתכנסות לחלוק כבוד למת ולנחם את האכלים.

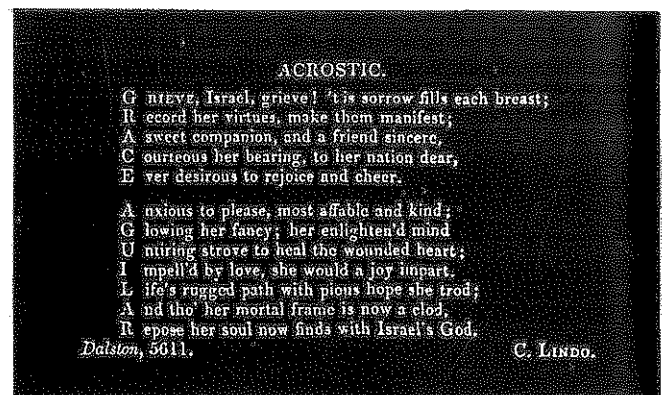
במרוצת הזמן סיגלו המא"ע לעצמן אופי קישוטי ברור למדי. מסגרת שחורה עבה מקלה על זיהוין המיידית אפילו כאשר הן מפוזרות בין דפיו הפנימיים של העתון, לצד מאמרים ומודעות פרסומת. בהדרגה התגבשו מספר נוסחים המאפשרים הן לבטא צער ותנחומים והן להודיע על מועדי קבורה ומועדי אזכרה. מודעה קצרה החליפה את הקינות הארוכות והמאמרים הנקרולוגיים של ימים עברו. האופי התמציתי, עם זאת, איננו מונע ואריאציות בגודל, בעיצוב ובפרטים, אשר משקפות את החלטותיו הסגנוניות ומצבו הכספי של הפרט ו/או הארגון המזמין ומשלם עבור המא"ע. אופיין האורנמנטלי הנבדל מאפשר, בנסיבות בלתי שגרתיות, לבצע מניפולציה בעלת קונוטציה סמלית הפוכה. דוגמה ראויה לציון הופיעה במלחמת המפרץ בשנת 1991. בעקבות שיגורו של הטיל העיראקי הראשון לעבר ערי ישראל, הופיעו מא"ע כדוגמת המודעה שבעמוד הבא (וראה שם).

כדוגמת קודמותיה, ההספרים והודעות הפטירה, עשויה המא"ע להביע מעורבות רגשית עמוקה. ניתן להדגים זאת בעזרת הקטעים הבאים, אשר הופיעו במרווח זמן של כחמישים שנה. קטעים אלה מעידים הן על השינויים באורך ובסגנון הלשוני והן על הנימה

מאמר השבח וההלל הגיע לשיא תפוצתו בשלהי המאה ה-19, והמשיך להופיע, אם כי באופן פחות סדיר, גם במאה ה-20. ואולם, ממש בתקופה זו החלו להופיע בכתבי העת היהודיים מודעות אבל הדומות לאלה הנהוגות כיום בישראל, ובמהלך כמה עשרות שנים הן תפסו באופן גובר והולך את מקומם של ההספרים והמאמרים שהיו נחלת הזמנים הקודמים, והאפילו עליהם. בחלקים הבאים של המאמר נאפיין את סגנונה החדש של מודעת האבל העתונאית, נסקור את קווי המיתאר של שינוי תרבותי זה ונדון בתהליכים החברתיים שבהם הוא התרחש.

שיר הלל לברונית חנה רוטשילד, שהופיע ב"גזאיש כרוניקל" ב-1850

אקרוסטיכון באנגלית לזכרה של המנוחה גרייס אגילר, 1851

הסגנון החדש של מודעות אבל בעתונות
מודעות אבל בעתונות (להלן: מא"ע), כדוגמת סגנונות ההנצחה הישנים וסגנונות חליפיים אחרים כגון הודעות הפטירה של החברות הדוברות אנגלית, מייצגות העתקה קצרת טווח של האובדן האישי

הרגשית, אשר נשמרה:

לוחם תרות ישראל
יוסף זהבי ז"ל
הטוב לברייתו והמטיב לחברים
חבר מועצת האגודה להנצחה
חבר הנהלת המדרשה הלאומית
נלקח מאיתנו פתאום
והוא רק בן 65 שנה
כואבים ומשתתפים בצערם של יקירינו
רעיה והילדים

המדרשה הלאומית האגודה להנצחה, בית יאיר
(“מעריב”, תל אביב, 2 בנובמבר 1986).

בלב פצוע ושותת דם הרינו
מביעים בזה את יגוננו העמוק
על הילקת מאיתנו חברנו מנהל
הסניף של האפ"ק ביפו
ר' אליהו ספיר ז"ל
המנחם את אבלי ציון ינחם את
משפחתו והמון ידידיו ומעריכיו
ובתוכם אותנו

פקידי חברת אנליה-פלשתניה ביפו
(החרות", ירושלים, 6 בספטמבר 1911).

או שתי המודעות הבאות:

לשולמית, לדדי
ולכל משפחת רבינרזון
משתתפים באבלכם על מות
הבעל והאב

מישא אשורכ
בלהה מס
וצוות תיאטרון ביממ"א .

(“ידיעות אחרונות”, 9 בפברואר 1993)

לגברת שושנה שוחט. גדול כים שברך!
מה אנחמך? עוד לא נרפא מחץ לבך ממות
בעלך, הרב הסופר רפאל שוחט ז"ל, ויבוא
המוות האכזר ויגזול את בנך יחידך, העלם הנחמד
בן י"ד שנה, את נחמתך היחידה בחיים! אני
משתתף בצערך ובצער אביך, רעי מנוער,
אברהם גודלגיל ורעייתו אמך!

הרב משה רוזנבלאט

(“הדאר”, ניו יורק, 21 במאי 1943).

“מודעת אבל” שהופיעה בישראל בעת מלחמת המפרץ, 991

**ללא צער ובשומחה רבה, אנו מודיעים
על הסתלקותו של אויבנו, שונאנו
בן נעוות המרדות**

סדאם חוסיין

**ההלזיה הייתה צריכה לצאת מזמן
מבית החולים לחולי נפש “הבונקר הבגדדי”.
הוא ישרף אי"ה היום ואפרו יפוזר לכל הרמות.**

לא יושבים שבעה משפחת העמים

מצווה, אירוסין ונישואין — מאורעות שתרמו את רוב המודעות לעתונות היהודית בעברית, בגרמנית וביידיש, הרי שכיום הן כל כך רווחות בעתונות העברית עד ש"מודעות משפחתיות" הפך למושג נדף ל"מודעות אבל".

המעבר למודעות אבל בעתונות בת זמננו

לקראת סוף המאה ה-19, החלו הצורות המסורתיות של הודעה פומבית על פטירה וכיבוד המת מתחלפות בהדרגה על ידי סגנון חדש של מודעות פטירה והבעת תנחומים בדפוס. תהליך זה, אשר יתואר להלן, החל בעתונות היהודית של מרכז אירופה ומזרחה, בפרט בפולין, בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, התפשט באמצעות העתונות העברית הן לארץ ישראל והן לארצות הברית בין 1910 ל-1925, והפך לנוהל שגור היטב בישראל של ימינו. במחקר זה, ניסיתי לבדוק השערה חליפית, שלפיה צמחו אולי מא"ע כתופעה מקומית במזרח התיכון. מבט על העתונות הערבית, כגון "אל מוקטם" בקהיר בתחילת שנות ה-30 ו"אל אומה" בבגדד בסוף שנות ה-40 אינו מעלה שום תמיכה בהשערה זו. כעתון "אל מוקטם" הופיעו הזמנות ל"זכרא", מפגשי זכרה, אך לא צורות אחרות של מודעות אבל או הבעות תנחומים.⁴

השערה חלופית זו מוחלשת עוד יותר מעצם העובדה שאפילו בעתונות העברית המוקדמת של ארץ ישראל סגנון החדש של המא"ע הינו חריג, כפי שמראה סקירה של כתבי העת שערך אליעזר בן יהודה. ב"הצבי", למשל, רק מא"ע אחת הופיעה ב-1895, ובה מביע מתיישב מראשון לציון, מנשה מאירוביץ', את צערו העמוק על מות אשתו האהובה. בעקבות מודעה זו הופיעו שתי מודעות תנחומים מצד ידידים. אפילו כאשר נפטר בנו של בן יהודה ב-1897, לא הופיעה כל מא"ע, אם כי באותו גיליון הופיע בעמוד הראשון מאמר נקרולוגי בן אלף מלה (בסגנון הישן), ובו נישאו שבחים על משורר מלומד.

ההשערה שהמא"ע הינן ממוצא אירופי מאוששת על ידי הנתונים המופיעים בלוחות 1 ו-3; זה האחרון עוסק באופיין של מודעות האבל שפורסמו באותם כתבי עת יומיים ושבוועיים שהופיעו בעברית וביידיש, ובהם מודעות בסגנון הישן (ס"י) ולצידם גם מא"ע בסגנון החדש, שהודפסו בין בו זמנית ובין בזה אחר זה.

לוה 3 מביא עדויות לשלבים העיקריים בתולדות המעבר למא"ע לאחר שנות ה-90 של המאה ה-19. אפילו אם נביא בחשבון כי ערכים מסוימים עשויים לבוע מהחלטות הדיגימה, המגמות העולות מתוך הנתונים מאששות את כיווני התהליך שתיארנו לעיל. הבחנה דקה יותר מושגת על ידי מיון המא"ע על פי הפונקציות הגלויות העיקריות שהן משמשות לאורך ציר מסירת מידע/ הבעת תמיכה, ובהתאם למוקד הזמן של מא"ע המכוונות למסור מידע — האם מדובר בהודעה על אירוע שכבר התקיים או על אירוע שעתידי להתרחש. בתקופה הנדונה חלה התפתחות הדרגתית מן השימוש במא"ע "לאחר מעשה" לעבר הדגשה רבה יותר על מסירת מידע על אירוע העתידי להתרחש בקרוב, ולבסוף — לעבר הגדלת

לרחל, יניב, תומר וקן
עדיין מזועזעים ממותו הטרגי של
אלי תורג'מן
אתכם באכלכם הכבוד
החברים ממיאמי פלורידה

משפחות: בר עוז, עמית, כרמלי, קלידרמן, רגו, רון, קטאין
("ידיעות אחרונות", 9 בפברואר 1993)

בישראל של היום, למרות התפקיד המישיני, לכאורה, שממלאות המא"ע, יחסית למנהגים אחרים הכרוכים בהשתתפות טקסית פנים אל פנים, לעיתים קרובות מקדישים אבלים תשומת לב מרובה לפרסום מא"ע ולגוון הסגנוני והלשוני שלהן.³ השתרשותן של המא"ע בישראל מומחשת ביתר שאת על ידי השימוש הנרחב שנעשה בהן. במשך השנים 1989-1990, "ידיעות אחרונות" לבדו הכיל ממוצע חודשי של 1,600 מודעות. עתונים מפרסמים מספרי טלפון שלהם הפנויים עשרים וארבע שעות ביממה לקבלת מודעות אבל. לא פחות חשובה העובדה, שבעוד שבשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20 היוו מא"ע רק חלק קטן מקרב "המודעות המשפחתיות" (שפורסמו לרגל בריתות, חגיגות בר

מודעת אבל וקינה מהסוג הישן

המבשר

Jahrgang V 1885-86
1885-86
1885-86

שנה חמישית.
למכתרת
ש"ר י' מרחשון תרע"ו

(תשלום 4 ג'י)

HAARWASSER N. 40.

שנה חמישית ומחצית בלעיסת נאמן W. 40. 6 לית טיפ. 3 ח. 1. 50 — בכל קר. סבילת. עסמ"ח לטח
2 ח. 1. 50 לית טיפ. 2. 75 ובראנק. 1. 75 בלעיסת נאמן W. 40. 6 לית טיפ. 4 ח. 1. 50 טיפ. 2 ח.
שמונה. בלעיסת נאמן 6 ח. 1. 50 לית טיפ. 3 ח. 1. 50. אצל הנאמן המטה הידוע הנאמן: בלעיסת
לית טיפ. 80 קר. בכל קר. סבילת. עסמ"ח 75 קר. בלעיסת 85 קר. בלעיסת נאמן 85.
לעיסת. והנאמן בני טיפ. 1. 50 לית טיפ. 2 ח. 1. 50 לית טיפ. 3 ח. 1. 50 לית טיפ. 4 ח. 1. 50 לית טיפ. 5 ח. 1. 50 לית טיפ. 6 ח. 1. 50 לית טיפ. 7 ח. 1. 50 לית טיפ. 8 ח. 1. 50 לית טיפ. 9 ח. 1. 50 לית טיפ. 10 ח. 1. 50 לית טיפ. 11 ח. 1. 50 לית טיפ. 12 ח. 1. 50 לית טיפ. 13 ח. 1. 50 לית טיפ. 14 ח. 1. 50 לית טיפ. 15 ח. 1. 50 לית טיפ. 16 ח. 1. 50 לית טיפ. 17 ח. 1. 50 לית טיפ. 18 ח. 1. 50 לית טיפ. 19 ח. 1. 50 לית טיפ. 20 ח. 1. 50 לית טיפ. 21 ח. 1. 50 לית טיפ. 22 ח. 1. 50 לית טיפ. 23 ח. 1. 50 לית טיפ. 24 ח. 1. 50 לית טיפ. 25 ח. 1. 50 לית טיפ. 26 ח. 1. 50 לית טיפ. 27 ח. 1. 50 לית טיפ. 28 ח. 1. 50 לית טיפ. 29 ח. 1. 50 לית טיפ. 30 ח. 1. 50 לית טיפ. 31 ח. 1. 50 לית טיפ. 32 ח. 1. 50 לית טיפ. 33 ח. 1. 50 לית טיפ. 34 ח. 1. 50 לית טיפ. 35 ח. 1. 50 לית טיפ. 36 ח. 1. 50 לית טיפ. 37 ח. 1. 50 לית טיפ. 38 ח. 1. 50 לית טיפ. 39 ח. 1. 50 לית טיפ. 40 ח. 1. 50 לית טיפ. 41 ח. 1. 50 לית טיפ. 42 ח. 1. 50 לית טיפ. 43 ח. 1. 50 לית טיפ. 44 ח. 1. 50 לית טיפ. 45 ח. 1. 50 לית טיפ. 46 ח. 1. 50 לית טיפ. 47 ח. 1. 50 לית טיפ. 48 ח. 1. 50 לית טיפ. 49 ח. 1. 50 לית טיפ. 50 ח. 1. 50 לית טיפ. 51 ח. 1. 50 לית טיפ. 52 ח. 1. 50 לית טיפ. 53 ח. 1. 50 לית טיפ. 54 ח. 1. 50 לית טיפ. 55 ח. 1. 50 לית טיפ. 56 ח. 1. 50 לית טיפ. 57 ח. 1. 50 לית טיפ. 58 ח. 1. 50 לית טיפ. 59 ח. 1. 50 לית טיפ. 60 ח. 1. 50 לית טיפ. 61 ח. 1. 50 לית טיפ. 62 ח. 1. 50 לית טיפ. 63 ח. 1. 50 לית טיפ. 64 ח. 1. 50 לית טיפ. 65 ח. 1. 50 לית טיפ. 66 ח. 1. 50 לית טיפ. 67 ח. 1. 50 לית טיפ. 68 ח. 1. 50 לית טיפ. 69 ח. 1. 50 לית טיפ. 70 ח. 1. 50 לית טיפ. 71 ח. 1. 50 לית טיפ. 72 ח. 1. 50 לית טיפ. 73 ח. 1. 50 לית טיפ. 74 ח. 1. 50 לית טיפ. 75 ח. 1. 50 לית טיפ. 76 ח. 1. 50 לית טיפ. 77 ח. 1. 50 לית טיפ. 78 ח. 1. 50 לית טיפ. 79 ח. 1. 50 לית טיפ. 80 ח. 1. 50 לית טיפ. 81 ח. 1. 50 לית טיפ. 82 ח. 1. 50 לית טיפ. 83 ח. 1. 50 לית טיפ. 84 ח. 1. 50 לית טיפ. 85 ח. 1. 50 לית טיפ. 86 ח. 1. 50 לית טיפ. 87 ח. 1. 50 לית טיפ. 88 ח. 1. 50 לית טיפ. 89 ח. 1. 50 לית טיפ. 90 ח. 1. 50 לית טיפ. 91 ח. 1. 50 לית טיפ. 92 ח. 1. 50 לית טיפ. 93 ח. 1. 50 לית טיפ. 94 ח. 1. 50 לית טיפ. 95 ח. 1. 50 לית טיפ. 96 ח. 1. 50 לית טיפ. 97 ח. 1. 50 לית טיפ. 98 ח. 1. 50 לית טיפ. 99 ח. 1. 50 לית טיפ. 100 ח. 1. 50 לית טיפ. 101 ח. 1. 50 לית טיפ. 102 ח. 1. 50 לית טיפ. 103 ח. 1. 50 לית טיפ. 104 ח. 1. 50 לית טיפ. 105 ח. 1. 50 לית טיפ. 106 ח. 1. 50 לית טיפ. 107 ח. 1. 50 לית טיפ. 108 ח. 1. 50 לית טיפ. 109 ח. 1. 50 לית טיפ. 110 ח. 1. 50 לית טיפ. 111 ח. 1. 50 לית טיפ. 112 ח. 1. 50 לית טיפ. 113 ח. 1. 50 לית טיפ. 114 ח. 1. 50 לית טיפ. 115 ח. 1. 50 לית טיפ. 116 ח. 1. 50 לית טיפ. 117 ח. 1. 50 לית טיפ. 118 ח. 1. 50 לית טיפ. 119 ח. 1. 50 לית טיפ. 120 ח. 1. 50 לית טיפ. 121 ח. 1. 50 לית טיפ. 122 ח. 1. 50 לית טיפ. 123 ח. 1. 50 לית טיפ. 124 ח. 1. 50 לית טיפ. 125 ח. 1. 50 לית טיפ. 126 ח. 1. 50 לית טיפ. 127 ח. 1. 50 לית טיפ. 128 ח. 1. 50 לית טיפ. 129 ח. 1. 50 לית טיפ. 130 ח. 1. 50 לית טיפ. 131 ח. 1. 50 לית טיפ. 132 ח. 1. 50 לית טיפ. 133 ח. 1. 50 לית טיפ. 134 ח. 1. 50 לית טיפ. 135 ח. 1. 50 לית טיפ. 136 ח. 1. 50 לית טיפ. 137 ח. 1. 50 לית טיפ. 138 ח. 1. 50 לית טיפ. 139 ח. 1. 50 לית טיפ. 140 ח. 1. 50 לית טיפ. 141 ח. 1. 50 לית טיפ. 142 ח. 1. 50 לית טיפ. 143 ח. 1. 50 לית טיפ. 144 ח. 1. 50 לית טיפ. 145 ח. 1. 50 לית טיפ. 146 ח. 1. 50 לית טיפ. 147 ח. 1. 50 לית טיפ. 148 ח. 1. 50 לית טיפ. 149 ח. 1. 50 לית טיפ. 150 ח. 1. 50 לית טיפ. 151 ח. 1. 50 לית טיפ. 152 ח. 1. 50 לית טיפ. 153 ח. 1. 50 לית טיפ. 154 ח. 1. 50 לית טיפ. 155 ח. 1. 50 לית טיפ. 156 ח. 1. 50 לית טיפ. 157 ח. 1. 50 לית טיפ. 158 ח. 1. 50 לית טיפ. 159 ח. 1. 50 לית טיפ. 160 ח. 1. 50 לית טיפ. 161 ח. 1. 50 לית טיפ. 162 ח. 1. 50 לית טיפ. 163 ח. 1. 50 לית טיפ. 164 ח. 1. 50 לית טיפ. 165 ח. 1. 50 לית טיפ. 166 ח. 1. 50 לית טיפ. 167 ח. 1. 50 לית טיפ. 168 ח. 1. 50 לית טיפ. 169 ח. 1. 50 לית טיפ. 170 ח. 1. 50 לית טיפ. 171 ח. 1. 50 לית טיפ. 172 ח. 1. 50 לית טיפ. 173 ח. 1. 50 לית טיפ. 174 ח. 1. 50 לית טיפ. 175 ח. 1. 50 לית טיפ. 176 ח. 1. 50 לית טיפ. 177 ח. 1. 50 לית טיפ. 178 ח. 1. 50 לית טיפ. 179 ח. 1. 50 לית טיפ. 180 ח. 1. 50 לית טיפ. 181 ח. 1. 50 לית טיפ. 182 ח. 1. 50 לית טיפ. 183 ח. 1. 50 לית טיפ. 184 ח. 1. 50 לית טיפ. 185 ח. 1. 50 לית טיפ. 186 ח. 1. 50 לית טיפ. 187 ח. 1. 50 לית טיפ. 188 ח. 1. 50 לית טיפ. 189 ח. 1. 50 לית טיפ. 190 ח. 1. 50 לית טיפ. 191 ח. 1. 50 לית טיפ. 192 ח. 1. 50 לית טיפ. 193 ח. 1. 50 לית טיפ. 194 ח. 1. 50 לית טיפ. 195 ח. 1. 50 לית טיפ. 196 ח. 1. 50 לית טיפ. 197 ח. 1. 50 לית טיפ. 198 ח. 1. 50 לית טיפ. 199 ח. 1. 50 לית טיפ. 200 ח. 1. 50 לית טיפ. 201 ח. 1. 50 לית טיפ. 202 ח. 1. 50 לית טיפ. 203 ח. 1. 50 לית טיפ. 204 ח. 1. 50 לית טיפ. 205 ח. 1. 50 לית טיפ. 206 ח. 1. 50 לית טיפ. 207 ח. 1. 50 לית טיפ. 208 ח. 1. 50 לית טיפ. 209 ח. 1. 50 לית טיפ. 210 ח. 1. 50 לית טיפ. 211 ח. 1. 50 לית טיפ. 212 ח. 1. 50 לית טיפ. 213 ח. 1. 50 לית טיפ. 214 ח. 1. 50 לית טיפ. 215 ח. 1. 50 לית טיפ. 216 ח. 1. 50 לית טיפ. 217 ח. 1. 50 לית טיפ. 218 ח. 1. 50 לית טיפ. 219 ח. 1. 50 לית טיפ. 220 ח. 1. 50 לית טיפ. 221 ח. 1. 50 לית טיפ. 222 ח. 1. 50 לית טיפ. 223 ח. 1. 50 לית טיפ. 224 ח. 1. 50 לית טיפ. 225 ח. 1. 50 לית טיפ. 226 ח. 1. 50 לית טיפ. 227 ח. 1. 50 לית טיפ. 228 ח. 1. 50 לית טיפ. 229 ח. 1. 50 לית טיפ. 230 ח. 1. 50 לית טיפ. 231 ח. 1. 50 לית טיפ. 232 ח. 1. 50 לית טיפ. 233 ח. 1. 50 לית טיפ. 234 ח. 1. 50 לית טיפ. 235 ח. 1. 50 לית טיפ. 236 ח. 1. 50 לית טיפ. 237 ח. 1. 50 לית טיפ. 238 ח. 1. 50 לית טיפ. 239 ח. 1. 50 לית טיפ. 240 ח. 1. 50 לית טיפ. 241 ח. 1. 50 לית טיפ. 242 ח. 1. 50 לית טיפ. 243 ח. 1. 50 לית טיפ. 244 ח. 1. 50 לית טיפ. 245 ח. 1. 50 לית טיפ. 246 ח. 1. 50 לית טיפ. 247 ח. 1. 50 לית טיפ. 248 ח. 1. 50 לית טיפ. 249 ח. 1. 50 לית טיפ. 250 ח. 1. 50 לית טיפ. 251 ח. 1. 50 לית טיפ. 252 ח. 1. 50 לית טיפ. 253 ח. 1. 50 לית טיפ. 254 ח. 1. 50 לית טיפ. 255 ח. 1. 50 לית טיפ. 256 ח. 1. 50 לית טיפ. 257 ח. 1. 50 לית טיפ. 258 ח. 1. 50 לית טיפ. 259 ח. 1. 50 לית טיפ. 260 ח. 1. 50 לית טיפ. 261 ח. 1. 50 לית טיפ. 262 ח. 1. 50 לית טיפ. 263 ח. 1. 50 לית טיפ. 264 ח. 1. 50 לית טיפ. 265 ח. 1. 50 לית טיפ. 266 ח. 1. 50 לית טיפ. 267 ח. 1. 50 לית טיפ. 268 ח. 1. 50 לית טיפ. 269 ח. 1. 50 לית טיפ. 270 ח. 1. 50 לית טיפ. 271 ח. 1. 50 לית טיפ. 272 ח. 1. 50 לית טיפ. 273 ח. 1. 50 לית טיפ. 274 ח. 1. 50 לית טיפ. 275 ח. 1. 50 לית טיפ. 276 ח. 1. 50 לית טיפ. 277 ח. 1. 50 לית טיפ. 278 ח. 1. 50 לית טיפ. 279 ח. 1. 50 לית טיפ. 280 ח. 1. 50 לית טיפ. 281 ח. 1. 50 לית טיפ. 282 ח. 1. 50 לית טיפ. 283 ח. 1. 50 לית טיפ. 284 ח. 1. 50 לית טיפ. 285 ח. 1. 50 לית טיפ. 286 ח. 1. 50 לית טיפ. 287 ח. 1. 50 לית טיפ. 288 ח. 1. 50 לית טיפ. 289 ח. 1. 50 לית טיפ. 290 ח. 1. 50 לית טיפ. 291 ח. 1. 50 לית טיפ. 292 ח. 1. 50 לית טיפ. 293 ח. 1. 50 לית טיפ. 294 ח. 1. 50 לית טיפ. 295 ח. 1. 50 לית טיפ. 296 ח. 1. 50 לית טיפ. 297 ח. 1. 50 לית טיפ. 298 ח. 1. 50 לית טיפ. 299 ח. 1. 50 לית טיפ. 300 ח. 1. 50 לית טיפ. 301 ח. 1. 50 לית טיפ. 302 ח. 1. 50 לית טיפ. 303 ח. 1. 50 לית טיפ. 304 ח. 1. 50 לית טיפ. 305 ח. 1. 50 לית טיפ. 306 ח. 1. 50 לית טיפ. 307 ח. 1. 50 לית טיפ. 308 ח. 1. 50 לית טיפ. 309 ח. 1. 50 לית טיפ. 310 ח. 1. 50 לית טיפ. 311 ח. 1. 50 לית טיפ. 312 ח. 1. 50 לית טיפ. 313 ח. 1. 50 לית טיפ. 314 ח. 1. 50 לית טיפ. 315 ח. 1. 50 לית טיפ. 316 ח. 1. 50 לית טיפ. 317 ח. 1. 50 לית טיפ. 318 ח. 1. 50 לית טיפ. 319 ח. 1. 50 לית טיפ. 320 ח. 1. 50 לית טיפ. 321 ח. 1. 50 לית טיפ. 322 ח. 1. 50 לית טיפ. 323 ח. 1. 50 לית טיפ. 324 ח. 1. 50 לית טיפ. 325 ח. 1. 50 לית טיפ. 326 ח. 1. 50 לית טיפ. 327 ח. 1. 50 לית טיפ. 328 ח. 1. 50 לית טיפ. 329 ח. 1. 50 לית טיפ. 330 ח. 1. 50 לית טיפ. 331 ח. 1. 50 לית טיפ. 332 ח. 1. 50 לית טיפ. 333 ח. 1. 50 לית טיפ. 334 ח. 1. 50 לית טיפ. 335 ח. 1. 50 לית טיפ. 336 ח. 1. 50 לית טיפ. 337 ח. 1. 50 לית טיפ. 338 ח. 1. 50 לית טיפ. 339 ח. 1. 50 לית טיפ. 340 ח. 1. 50 לית טיפ. 341 ח. 1. 50 לית טיפ. 342 ח. 1. 50 לית טיפ. 343 ח. 1. 50 לית טיפ. 344 ח. 1. 50 לית טיפ. 345 ח. 1. 50 לית טיפ. 346 ח. 1. 50 לית טיפ. 347 ח. 1. 50 לית טיפ. 348 ח. 1. 50 לית טיפ. 349 ח. 1. 50 לית טיפ. 350 ח. 1. 50 לית טיפ. 351 ח. 1. 50 לית טיפ. 352 ח. 1. 50 לית טיפ. 353 ח. 1. 50 לית טיפ. 354 ח. 1. 50 לית טיפ. 355 ח. 1. 50 לית טיפ. 356 ח. 1. 50 לית טיפ. 357 ח. 1. 50 לית טיפ. 358 ח. 1. 50 לית טיפ. 359 ח. 1. 50 לית טיפ. 360 ח. 1. 50 לית טיפ. 361 ח. 1. 50 לית טיפ. 362 ח. 1. 50 לית טיפ. 363 ח. 1. 50 לית טיפ. 364 ח. 1. 50 לית טיפ. 365 ח. 1. 50 לית טיפ. 366 ח. 1. 50 לית טיפ. 367 ח. 1. 50 לית טיפ. 368 ח. 1. 50 לית טיפ. 369 ח. 1. 50 לית טיפ. 370 ח. 1. 50 לית טיפ. 371 ח. 1. 50 לית טיפ. 372 ח. 1. 50 לית טיפ. 373 ח. 1. 50 לית טיפ. 374 ח. 1. 50 לית טיפ. 375 ח. 1. 50 לית טיפ. 376 ח. 1. 50 לית טיפ. 377 ח. 1. 50 לית טיפ. 378 ח. 1. 50 לית טיפ. 379 ח. 1. 50 לית טיפ. 380 ח. 1. 50 לית טיפ. 381 ח. 1. 50 לית טיפ. 382 ח. 1. 50 לית טיפ. 383 ח. 1. 50 לית טיפ. 384 ח. 1. 50 לית טיפ. 385 ח. 1. 50 לית טיפ. 386 ח. 1. 50 לית טיפ. 387 ח. 1. 50 לית טיפ. 388 ח. 1. 50 לית טיפ. 389 ח. 1. 50 לית טיפ. 390 ח. 1. 50 לית טיפ. 391 ח. 1. 50 לית טיפ. 392 ח. 1. 50 לית טיפ. 393 ח. 1. 50 לית טיפ. 394 ח. 1. 50 לית טיפ. 395 ח. 1. 50 לית טיפ. 396 ח. 1. 50 לית טיפ. 397 ח. 1. 50 לית טיפ. 398 ח. 1. 50 לית טיפ. 399 ח. 1. 50 לית טיפ. 400 ח. 1. 50 לית טיפ. 401 ח. 1. 50 לית טיפ. 402 ח. 1. 50 לית טיפ. 403 ח. 1. 50 לית טיפ. 404 ח. 1. 50 לית טיפ. 405 ח. 1. 50 לית טיפ. 406 ח. 1. 50 לית טיפ. 407 ח. 1. 50 לית טיפ. 408 ח. 1. 50 לית טיפ. 409 ח. 1. 50 לית טיפ. 410 ח. 1. 50 לית טיפ. 411 ח. 1. 50 לית טיפ. 412 ח. 1. 50 לית טיפ. 413 ח. 1. 50 לית טיפ. 414 ח. 1. 50 לית טיפ. 415 ח. 1. 50 לית טיפ. 416 ח. 1. 50 לית טיפ. 417 ח. 1. 50 לית טיפ. 418 ח. 1. 50 לית טיפ. 419 ח. 1. 50 לית טיפ. 420 ח. 1. 50 לית טיפ. 421 ח. 1. 50 לית טיפ. 422 ח. 1. 50 לית טיפ. 423 ח. 1. 50 לית טיפ. 424 ח. 1. 50 לית טיפ. 425 ח. 1. 50 לית טיפ. 426 ח. 1. 50 לית טיפ. 427 ח. 1. 50 לית טיפ. 428 ח. 1. 50 לית טיפ. 429 ח. 1. 50 לית טיפ. 430 ח. 1. 50 לית טיפ. 431 ח. 1. 50 לית טיפ. 432 ח. 1. 50 לית טיפ. 433 ח. 1. 50 לית טיפ. 434 ח. 1. 50 לית טיפ. 435 ח. 1. 50 לית טיפ. 436 ח. 1. 50 לית טיפ. 437 ח. 1. 50 לית טיפ. 438 ח. 1. 50 לית טיפ. 439 ח. 1. 50 לית טיפ. 440 ח. 1. 50 לית טיפ. 441 ח. 1. 50 לית טיפ. 442 ח. 1. 50 לית טיפ. 443 ח. 1. 50 לית טיפ. 444 ח. 1. 50 לית טיפ. 445 ח. 1. 50 לית טיפ. 446 ח. 1. 50 לית טיפ. 447 ח. 1. 50 לית טיפ. 448 ח. 1. 50 לית טיפ. 449 ח. 1. 50 לית טיפ. 450 ח. 1. 50 לית טיפ. 451 ח. 1. 50 לית טיפ. 452 ח. 1. 50 לית טיפ. 453 ח. 1. 50 לית טיפ. 454 ח. 1. 50 לית טיפ. 455 ח. 1. 50 לית טיפ. 456 ח. 1. 50 לית טיפ. 457 ח. 1. 50 לית טיפ. 458 ח. 1. 50 לית טיפ. 459 ח. 1. 50 לית טיפ. 460 ח. 1. 50 לית טיפ. 461 ח. 1. 50 לית טיפ. 462 ח. 1. 50 לית טיפ. 463 ח. 1. 50 לית טיפ. 464 ח. 1. 50 לית טיפ. 465 ח. 1. 50 לית טיפ. 466 ח. 1. 50 לית טיפ. 467 ח. 1. 50 לית טיפ. 468 ח. 1. 50 לית טיפ. 469 ח. 1. 50 לית טיפ. 470 ח. 1. 50 לית טיפ. 471 ח. 1. 50 לית טיפ. 472 ח. 1. 50 לית טיפ. 473 ח. 1. 50 לית טיפ. 474 ח. 1. 50 לית טיפ. 475 ח. 1. 50 לית טיפ. 476 ח. 1. 50 לית טיפ. 477 ח. 1. 50 לית טיפ. 478 ח. 1. 50 לית טיפ. 479 ח. 1. 50 לית טיפ. 480 ח. 1. 50 לית טיפ. 481 ח. 1. 50 לית טיפ. 482 ח. 1. 50 לית טיפ. 483 ח. 1. 50 לית טיפ. 484 ח. 1. 50 לית טיפ. 485 ח. 1. 50 לית טיפ. 486 ח. 1. 50 לית טיפ. 487 ח. 1. 50 לית טיפ. 488 ח. 1. 50 לית טיפ. 489 ח. 1. 50 לית טיפ. 490 ח. 1. 50 לית טיפ. 491 ח. 1. 50 לית טיפ. 492 ח. 1. 50 לית טיפ. 493 ח. 1. 50 לית טיפ. 494 ח. 1. 50 לית טיפ. 495 ח. 1. 50 לית טיפ. 496 ח. 1. 50 לית טיפ. 497 ח. 1. 50 לית טיפ. 498 ח. 1. 50 לית טיפ. 499 ח. 1. 50 לית טיפ. 500 ח. 1. 50 לית טיפ. 501 ח. 1. 50 לית טיפ. 502 ח. 1. 50 לית טיפ. 503 ח. 1. 50 לית טיפ. 504 ח. 1. 50 לית טיפ. 505 ח. 1. 50 לית טיפ. 506 ח. 1. 50 לית טיפ. 507 ח. 1. 50 לית טיפ. 508 ח. 1. 50 לית טיפ. 509 ח. 1. 50 לית טיפ. 510 ח. 1. 50 לית טיפ. 511 ח. 1. 50 לית טיפ. 512 ח. 1. 50 לית טיפ. 513 ח. 1. 50 לית טיפ. 514 ח. 1. 50 לית טיפ. 515 ח. 1. 50 לית טיפ. 516 ח. 1. 50 לית טיפ. 517 ח. 1. 50 לית טיפ. 518 ח. 1. 50 לית טיפ. 519 ח. 1. 50 לית טיפ. 520 ח. 1. 50 לית טיפ. 521 ח. 1. 50 לית טיפ. 522 ח. 1. 50 לית טיפ. 523 ח. 1. 50 לית טיפ. 524 ח. 1. 50 לית טיפ. 525 ח. 1. 50 לית טיפ. 526 ח. 1. 50 לית טיפ. 527 ח. 1. 50 לית טיפ. 528 ח. 1. 50 לית טיפ. 529 ח. 1. 50 לית טיפ. 530 ח. 1. 50 לית טיפ. 531 ח. 1. 50 לית טיפ. 532 ח. 1. 50 לית טיפ. 533 ח. 1. 50 לית טיפ. 534 ח. 1. 50 לית טיפ. 535 ח. 1. 50 לית טיפ. 536 ח. 1. 50 לית טיפ. 537 ח. 1. 50 לית טיפ. 538 ח. 1. 50 לית טיפ. 539 ח. 1. 50 לית טיפ. 540 ח. 1. 50 לית טיפ. 541 ח. 1. 50 לית טיפ. 542 ח. 1. 50 לית טיפ. 543 ח. 1. 50 לית טיפ. 544 ח. 1. 50 לית טיפ. 545 ח. 1. 50 לית טיפ. 546 ח. 1. 50 לית טיפ. 547 ח. 1. 50 לית טיפ. 548 ח. 1. 50 לית טיפ. 549 ח. 1. 50 לית טיפ. 550 ח. 1. 50 לית טיפ. 551 ח. 1. 50 לית טיפ. 552 ח. 1. 50 לית טיפ. 553 ח. 1. 50 לית טיפ. 554 ח. 1. 50 לית טיפ. 555 ח. 1. 50 לית טיפ. 556 ח. 1. 50 לית טיפ. 557 ח. 1. 50 לית טיפ. 558 ח. 1. 50 לית טיפ. 559 ח. 1. 50 לית טיפ.

גיליונות לשנה זו נשתמרו בספרייה הלאומית ובארכיון הצינוני בירושלים. (א) כתב עת שבועי, בניגוד לעתונים האחרים, אשר הופיעו על בסיס יומי. למטרות השוואה, נבדקו 40 גיליונות. פשר הצינונים:

עתונים: [1] "הצפירה" (וארשה); [2] "הצבי" (ירושלים); [3] "המליץ" (אודסה); [4] "דער יודישער ארכייטער" (וינה); [5] "היינט" (ורשה); [6] "החרות" (ירושלים); [7] "די צייט" (פטרבורג); [8] "מוריה" (ירושלים); [9] "העברי" (ניו יורק); [10] "דאס וואכענבלאט" (קופנהאגן); [11] "העם" (מוסקווא); [12] "דאר היום" (ירושלים); [13] "הארץ" (תל-אביב); [14] "הדאר" (ניו יורק); [15] "באפריינג ארכייטער שטימע" (וארשה); [16] "היום" (וארשה); [17] "דבר" (תל-אביב).

המספרים מציינים את מספר מודעות האבל בחודשים שנבחרו. הם אינם משקפים את סך כל המודעות שפורסמו בכל השנה.

פונקציות: [א] הודעה על פטירה, או על פטירה וקבורה שכבר יצאה אל הפועל; [ב] הודעה על זמנה ומקומה של קבורה קרובה, יחד עם קריאה, במשתמע או במפורש, להשתתף; [ג] הודעה על גילוי המצבה ועל התכנסות ליד הקבר, עם קריאה במשתמע או במפורש להשתתף; [ד] הבעת תנחומים לאבלים; [ה] הבעת צער עמוק על פטירה; [ו] הבעת תודה על תמיכה רגשית, השתתפות בטקס הקבורה וכדומה. פונקציות המסומלות על ידי שתי אותיות יחד מציינות מטרה משולבת, תוך שימת דגש על הפונקציה הראשונה.

המקרה המדויג של "הצפירה": מעברים בין דורות ושינוי במדיה

את הדיון הכמותי שניהלנו עד כה יש להשלים בניתוח איכותי של התהליכים העיקריים שביסוד המעבר מסגנונות האזכרה הישנים לסגנון החדש של מודעות אבל. מבט על "הצפירה" מאפשר לזהות את השלבים העיקריים במעבר המתואר לעיל. עתון זה בלשון העברית יצא לאור בווארשה, החל משנת 1875 והפך לעתון יומי בין השנים 1886 ל-1916. עיון בו מאפשר מבט מבפנים על תהליך השינוי הנסקר כאן, שכן, כפי שניתן להיווכח בלוח 3, הסגנונות הישנים שלטו בכיפה משנות ה-70 המאוחרות עד שנות ה-90 המאוחרות של המאה ה-19, בעוד שבתחילת המאה ה-20 כבר עברה הבכורה למודעת האבל החדשה. תוך כדי כך התרחשו מספר תהליכים מעניינים, כפי שהם משתקפים מעל דפי "הצפירה", ובאים לידי ביטוי גם בעתונים אחרים.

ראשית, במהלך שנות ה-90 של המאה ה-19 המשיכו בני הדור הישן להעריך את הקינה או ההספד המסוגגנים לפי המתכונת המקובלת על פי המסורת כביטוי האידיאלי בכתב לזכר המת. נקודה מעניינת הקשורה לכך הינה הציפייה המפורשת שעורכי העתון יקבלו על עצמם את התפקיד שמילאו פעם משוררים וחכמים בהתאבלות על הנפטר. לדוגמה:

חשיבותה של פונקציית התמיכה. במגמה זו ניתן להבחין כבר בעשור הראשון של המאה ה-20, והיא נשארת דומיננטית עד עצם היום הזה בישראל.

לוח 3: רישומי פטירה בעתונות היהודית בשנים 1890-1925 (על פי פונקציות עיקריות של המ"ע)

עיתונים ושנים	ס"י	מודעות אבל בעתונות					
		א (אב)	ב	ג	ד (דה)	ה (הד)	אד
[1] 1890*	10						
[1] 1896	17	8					
[2] 1895/96		1	2	2			
[3] 1899	1	3	2				
[1] 1900	3	1	2	2	1	1	
[1] 1905	6	5	11	1	1	2	1
[4] +1905	2	3					
[5] +1909			3				3
[1] 1910	9	4	9	1	35	7	2
[6] 1910/11	6						1
[5] 1913/14	4	5	11	4	3	3	1
[7] 1913/14	5	1					2
[8] 1914		3	1				
[1] 1916	2	3	3		11	20	1
[9] 1916/17	3					7	
[10] 1917/21	1	1	1		21	3	
[11] 1917/18	1	1	1	1	3	3	
[12] 1919	2	1	1		13	1	
[13] 1919	4	1	2		26		
[1] 1920	2	4	8	3	13	11	1
[14] 1924	3	4			41	3	1
[15] 1925/26	3	5			62	30	
[13] 1925	1	3			43	2	
[16] 1925	1	3	2		10	6	
[17] 1925	2	2	1		15	6	

הערות: (*) ככלל, נבדקו גיליונות של חודשיים של כל פרק זמן בעתון, פרט ליוצאים מן הכלל שמוזכרים בהמשך. (+) רק כמה

ר' מיכאל גארדאן ז"ל

מקיים כותב אלינו הד"ר י. ווייסבערג:

ביום ו'... גוע ויאסף אל עמיו ר' מיכאל גארדאן ז"ל וכיום א' שעה... הובל לקבורתו. זה כשנה התהפך בחליו כביה"ח, כי חלה מחלת הסרטן בבני מעיו ולא היה יכול לבלוע מאכלו. תנצב"ה. עוד אחד מבני הדור הישן נעדר ולא הניח לנו תמורתו, חבל על דאבדין ולא משתכחין! כדאי הוא האדם הכשר והישר ומשורר העם הזה להציב לו ציון בהצפירה ולספוד לו כהלכה, ואנכי לא קשרתי עליו מספד, כי אמרתי אניה את הדבר הנכבד הזה להרעדאקציה הנכבדה, כי עשה תעשה היא זאת משמה, כי לה משפט הבכורה ולא יאתה, וה' יגדור פרצות עמנו וישלם קיומים לנו ולכל ישראל אמן.

(ה"צפירה", 5 בינואר 1891)

ה-20 מגלה, פעם אחר פעם, כי הודעה או מברק עם חדשות טרגיות הגיעו למערכת ממש לפני הבאת העתון לדפוס. נראה כאילו, במשתמע, הכוונה בכך היתה להצדיק את המקום הזעום שהוקדש לאישיות הנכבדה — כגון סמכות רבנית או פעיל ציבור — אשר, בנסיבות אחרות, היו דאויים לתשומת לב רבה יותר. כך, לדוגמה, בקטע הבא, שהופיע ב"הצפירה", ב-18 בפברואר 1915:

היה"ג ר' דוד פרידמאן ז"ל

פינסק, טלגרמה מיוחדת ל"הצפירה"
נפטר הרב הגאון המפורסם ר' דוד פרידמאן.
הטלגרמה הזאת נתקבלה במערכת בשעה מאוחרת
בלילה, עם חתימת הגליון...

במהלך תקופת מעבר זו נראה כי הספדים ומאמרים נקרולוגיים ארוכים היו שמורים לבני הדור החולף. למשל, בגליון ה-11 בנובמבר 1895 הופיע ההספד הבא:

הד"ר הלל נוסבוים איננו!

שלשום בשעה...
... האבדה גדולה לעירנו ולספרותנו, כי המנוח היה אחד השרידים מבעה"ב הנאורים מבני הדור הישן אשר אהב את חכמת ישראל בכל לבו. לפני שנים אחדות כתבנו בהצפירה את תולדות ידידנו זה במלאת לו שבעים שנה. בפני גודל האבדה נאלם דומיה. עוד נשוב לדבר על פעולות נוסבוים. היה אדום רב פעלים במקצועות רבים... על תולדותיו ועל פעליו ישפוט האיש העתיד לכתוב את דברי ימי קהלתנו... עד אשר שלשום הכריע אותו המוות. היום אתה"צ תהיה הלווייה תנצב"ה וה' יחונן עפרו.

צמצום המקום המוקדש להתייחסות בכתב לנפטרים בודדים לווה ב"התפוצצות" יחסית במספר מודעות האבל המתפרסמות, אשר התחוללה עם סיום המאה, כפי שניתן ללמוד מלוח 3 לעיל. ניתוח השינויים במשקל היחסי של השימושים המגוונים במודעות האבל מעיד על כך, שכאשר כתבי העת החלו להופיע על בסיס יומי, נעשה שימוש במודעות אבל באופן גובר והולך כדי לבטא השתתפות באבלם של הכואבים וכן כהזמנה פתוחה, כוללנית, ליטול חלק בטקסי האבל והקבורה.⁵

בנוסף, בהדרגה החלה מצטרפת למודעות מסגרת כשיטוי מטונימי להקשרי אבלות. מסגרת כזו, אשר הפכה לעיטור מבדיל של מודעות אבל בעתונות ועל גבי קירות, נעדרה לחלוטין מקונטרסים ישנים שהופיעו לכבודם של נפטרים. אמנם מקורותיה לוטים עדיין בערפל, אך נראה שהמסגרת הנקרולוגית שולבה בעתונות היהודית

הציפיות השונות של הדור הישן ושל הדור הצעיר היו טבועות במערכת העתון עצמה, כפי שעולה מן הטעמים התרבותיים השונים של העורך חיים זליג סלוננימסקי, בן הדור הישן, ונחום סוקולוב, הצעיר יותר, עורך המשנה ומאוחר יותר יורשו של העורך הראשי. סלוננימסקי ראה את מדיניותה של המערכת כמוקדשת בראש וראשונה לפופולריזציה של מדעי הטבע והטכנולוגיה בעברית. רק כאשר כיהן סוקולוב כעורך המשנה ומאוחר יותר כעורך, עבר ההדגש לאקטואליה וחדשות, תוך שהוא משפיע גם על סגנון של מודעות האבל. וכך, בשנות ה-90 של המאה ה-19 לא פעלו כבר חברי המערכת על פי ציפיותיהם של הדורות הקודמים. במקום לקבל על עצמם את תפקיד המספידים, אשר אותו המשיכו למלא הכתבים והציבור במשך אותו עשור, החלו העורכים לשים את הדגש על חדשות ודיווחים מיידיים. שוב ושוב הם היו מפנים את תשומת הלב להופעתו של הטלגרף, המעביר מידע עדכני מסוגים שונים, כולל הודעות פטירה. להלן דוגמאות מאלפות — מברקים קצרים שהופיעו בעמודים הראשיים, מעוטרים במסגרות שחורות עבות:

ראדיזן 15(3) דעצעמבר. היום נפטר הרב
הגאון הצדיק ר' גרשון חנוך בן הר'
הצדיק מאיזביצא

(ה"צפירה", 16 בדצמבר 1890)

ווילנא 22(10) דעצעמבר. הרב החכם
השלם ר' שמואל יוסף פין שבק
חיים לכל חי בשעה 3 בלילה הזה

(ה"צפירה", 22 בדצמבר 1890)

העיון בכתבי העת היהודיים בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה

העתונים היהודים — אשר הפכו לבלתי תלויים עקב תהליכי העיור והשיעור הגבוה של יודעי קרוא וכתוב בקרב היהודים — מסרו דיווחים על מצב הקהילות השונות בגולה, כולל אלו שבמזרח התיכון ובצפון אפריקה. הם לא עסקו אך ורק בנושאים מקומיים, אלא אף הפיצו מידע על יהודים ויהדות בכל העולם, כשהם מדווחים הן על חייהם השיגרתיים של היהודים והן על מאורעות דרמטיים כמו עלילת הדם בדמשק בשנות ה-40 של המאה ה-19 או על פרשת מורטארה, שבה נחטף ילד יהודי לטבילה מאונס בשנות ה-50 של אותה מאה. דיווחים כאלה, בה במידה שתורמו להתפתחות העתונות היהודית עצמה, טיפחו תחושה חדשה של הזדהות תוך כדי עיצוב מחדש של הרעיון והתחושה של גורל משותף לנוכח העוינות, ועודדו אהדה ועזרה של ממש מיהודי אחד למשנהו.

ובכל זאת, תהליכי המוביליות והדיפרנציאציה הובילו למורכבות מבנית הולכת וגוברת ולתפוצה גיאוגרפית של מערכות חברתיות בקהילות היהודיות. כאשר המערכות החברתיות התרחבו, ושוב לא היה מתאם מלא בינן לבין מקום המגורים המשותף והמגע היומיומי, נוצר דחף משמעותי למעבר למודעות אבל בעתונות. בסקירת ניסוחיהן של מודעות האבל, אני מוצא עדויות להופעתו של אמצעי דיווח ותקשורת כוללני, שבאמצעותו מבושרים על שינויים ומעברים בחיים. ניסוחן של מודעות בעתונות בדבר שינויים בחיים (בעיקר, אם כי לא באופן בלבדי, בקשר לאירוסין, גישואין וברית מילה) מעיד מפורשות שהכוונה בהן היתה להחליף את ההזמנות הפרטיות, האינדיווידואליות ("במקום הזמנה פרטית" או "במקום כל הודעה פרטית").⁶ ביטויים כאלה הינם נדירים יותר בקשר למודעות אבל, אבל בכל זאת הם מופיעים מדי פעם בצורה מפורשת, כמו בעתון הברלינאי *Israelitische Rundschau/ Jüdische Rundschau*, ואחרים.

מודעות האבל בעתונות אף שיקפו את החשיבות הגוברת והולכת של מסגרת החיים החברתית והארגונים הוולונטרים בקרב היהודים העירוניים. בתחילת המאה ה-20, הגורמים העיקריים האחראים לפירסומן של מודעות תנחומים היו, בסדר יורד, ארגונים קהילתיים וחברים (שתי הקטגוריות הללו התערבו, לעיתים, זו בזו); חברים לעבודה, עובדים ומעסיקים; והרחק למטה בסולם, שכנים וקרובים. יתר על כן, המודעות שימשו כאמצעי חשוב לקישור בין קהילות מרוחקות מאוד זו מזו; הן איפשרו לבני האדם להיוודע מה התחדש אצל קרוביהם, והקלו על ביטוי אהדה אפילו בין מדינה למדינה ובין יבשות. כך, לדוגמה, מודעה בעתון שיצא לאור בארץ ישראל יכולה היתה להביע את תנחומי התושבים המקומיים לאדם בריגה, וילנה או וארשה (לדוגמה, "הארץ", 9 בינואר 1920, או 13 בינואר 1920), או בעתונות העברית שיצאה לאור בניו יורק הופיעו ביטויי תנחומים לחבר בארץ ישראל (לדוגמה, "הדאר", 9 במאי 1924). בדומה לכך, התרחב גם השימוש בהודעות פומביות כתחליף לדפוסים קודמים של הידברות פנים אל פנים. אלה גם אלה שיקפו ושיטרו יסודות חשובים בחייהם של היהודים בתקופה המודרנית.

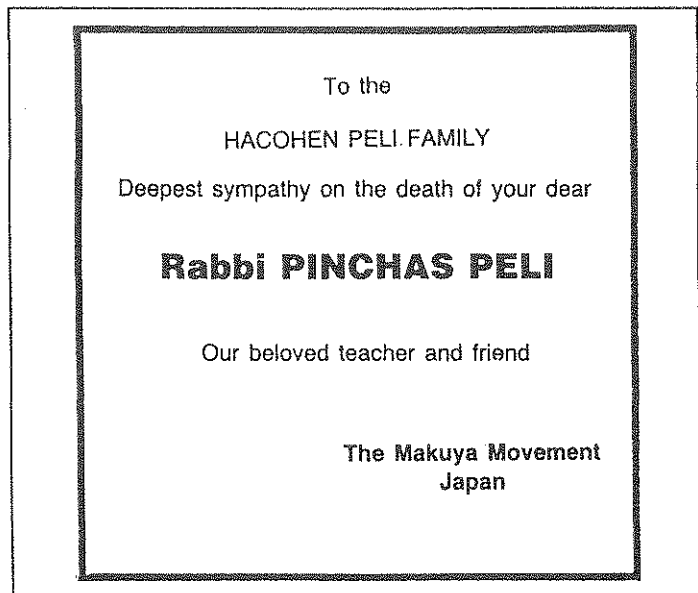
בין שנות ה-40 לשנות ה-70 של המאה ה-19 (ראה נספח על השימוש במסגרת השחורה, בהמשך).

שינויים סגנוניים ותהליכים חברתיים וחבים

השינויים בסגנון הנקרולוגי, אשר תוארו לעיל, משקפים תהליכים דמוגרפיים וחברתיים עמוקים שהתחוללו בקהילות ישראל במהלך המאה ה-19. ראש וראשון להם היה גידול דמוגרפי משמעותי — בפרט במזרח אירופה — כתוצאה משילוב של שיעור ילודה גבוה, והחל משנות ה-80, של שיעורי תמותה נמוכים ותוחלת חיים ארוכה מזו ששררה בקרב קהילות של בני שאר הדתות במזרח אירופה. תהליך זה, שהיה כמעט בבחינת "התפוצצות" דמוגרפית, לא היה מלווה בגידול מקביל במקורות ההכנסה בכפרים ובעיירות של מזרח אירופה. חוסר הלימה זה הוליד תהליך הגירה ועיור בעל שלוש פנים. ראשית, מעבר מן הכפרים והעיירות לערים, שבהן גדלו לעיתים ריכוזיהם העירוניים של היהודים למאות אלפים (לקראת שנת 1914 מנתה אוכלוסייתה היהודית של וארשה 350,000 נפש; בבודפשט היו יותר מ-200,000 יהודים; באודסה, וינה ולמברג היו יותר מ-150,000 נפש בכל אחת). שנית, הגירה ממזרח אירופה למערבה: מפולין לגרמניה והונגריה, ומגרמניה לאזורי המטרופולין של פאריז, אמסטרדם ולונדון. לבסוף, הגירה מיבשת אירופה לשתי האמריקות, בפרט לארצות הברית (עד 1914 הגיע מספר היהודים בניו יורק ל-1,350,000 נפש).

תהליכים אלה של גידול דמוגרפי, עיור והגירה היו מלווים בדיפרנציאציה הולכת וגדלה בתעסוקה, התמקצעות של שכבות אוכלוסין, התכוללות תרבותית מורכבת ואימוצם של סגנונות חיים וטעמים בורגניים הזהים לאלה של הגויים, לרבות קריאת עתונים.

אבל חובק עולם — מודעת אבל ב"ג'רוזלם פוסט"

מסקנתי היא שבסביבה היהודית התפתחו המודעות כמנגנון תרבותי ההופך את הזירה הציבורית, כפי שהיא מגולמת על ידי העתונות, למעין פורום קהילתי, המקרין, כמונחים רגשיים, את נוכחותן של נפשות אהובות אל מעבר למוות, וכך נאבק בשכחה, שהיא נחלת חלקם בחברה. יש לקוות, כי מחקרים שייערכו על ידי חוקרים בעתיד בצורות מקבילות של מודעות אבל הרואות אור בדפוס בקרב אוכלוסיית לא יהודיות, באירופה, ובפרט בפולין, יציבו מחקר זה בפרספקטיבה השוואתית רחבה יותר.

נספח: מימצאים ראשוניים על המסגרת השחורה כמטונימיה של אבל בעתונות היהודית

הירחון "שערי המזרח" ("פוארטאס דיל אוריינטי", לדינו באותיות רש"י), אשר יצא לאור באיזמיר בשנות ה-40 של המאה ה-19, לא כלל דיווחים על פטירות או מודעות אבל. ועם זאת, בתשעה באב, יום הזיכרון לחורבן בית המקדש, הודפסה השבועה "אם אשכחך ירושלים" במסגרת שחורה עבה בעמוד הראשון, וכך הומחש הקשר בין שבועה זו לבין אבל וצער (מס' 12, ה' באב ה'תר"ו, 1846). ברומה לכך, בשנת 1842 הודיע הירחון העברי "ציון", שראה אור בפרנקפורט, על מותו של העורך, אשר גרם לסגירתו של כתב העת לאחר שתי שנות הופעה. הודעה זו הופיעה במסגרת שחורה ("ציון", אלול ה'תר"ב, 1842).

הקשר המטונימי שיש למסגרות שחורות עם מודעות פטירה ואבל התגבש, כנראה, במרכז אירופה (בפרט באוסטריה) ובפולין, בקינות ובמאמרים נקרולוגיים משנות ה-60 המאוחרות ותחילת שנות ה-70 של המאה ה-19. בעתון העברי "השחר" וב"איל קוריאור די ביינה" בלדינו, שניהם מוינה, ב"המבשר" מלמברג וב"הצפירה" מווארשה, נהוג היה להדפיס לעיתים קרובות מסגרות שחורות עבות מסביב לביטוי הפותח או לתוארו או שמו של הנפטר.

בתחילת שנות ה-90 עלה השינוי בקנה אחד, באופן מקרי, עם הנוכחות המתמדת של מודעות אבל. מברקים עם הודעות פטירה הופיעו, כאמור לעיל, ב"הצפירה". עם תחילת המאה ה-20 נכנסו מסגרות שחורות עבות לשימוש נרחב במודעות פטירה ב-Israelitische Rundschau (ברלין, גרמנית) וב"היינט" (ווארשה, יידיש), אם כי הן לא נעלמו, למשל, ממודעות פירסומת מסחריות, כגון פירסומות לייץ, חלקי מכונות ואפילו שיעורים בכתיבה תמה ("דער פריינד", יולי ואוגוסט 1903, "הצפירה" 1906). בשנות העשרה המאוחרות ובתחילת שנות ה-20 של המאה שלנו ראו אור מסגרות שחורות כחלק מסגנון סטנדרדי של מודעות אבל בעתונות העברית החדשה בארץ ישראל. לדוגמה, ב"הארץ" (החל ב-1919) וב"דבר" (החל ב-1925). יתר על כן, בשנות ה-30, עשה ביטאון התאחדות האיכרים "בוסתנאי" שימוש במסגרות שחורות אפילו בכרוניקות היומיומיות שלו, בהן הועלו נושאי טיזור פנימי ובעיות ביטחון. שמותיהם של ההרוגים היהודים והאנגלים הופיעו ממוסגרים בטקסט השוטף.

באלה כלולות מערכות ארגוניות שאינן מוגבלות לקירבה משפחתית או לגבולות יישוב כלשהו, והשאיפה לשמר את המעורבות בקשרי קהילה כנגד פיזור גיאוגרפי ותהליכים מודרניים הגורמים לפירוד ופיצול במסגרות הקהילתיות המסורתיות.

קבלת מודעות אבל
מתקלות
בלילה
משעה 19.00
ער 24.00
כסלמן
03-266324

תדונת נקבת
מודעת משפחתיות
כל יום עד הצות
(14.00)
בבית מעריב
רח' קרליב 1. תל-אביב
מלכת 02-429111

קבלת מודעות אבל
03-735588/9
גם כמוציא שומת נדר הציח

מודעות על קבלת מודעות אבל. כמותן מופיעות בעתונות הישראלית מדי יום.

בסיכום, מאמר זה התחקה אחרי האופן שבו מודעות אבל הדומות לאלה הנהוגות כיום בישראל החלו להופיע בכתבי עת יהודיים לקראת סוף המאה ה-19, בד בבד עם שינויים מרחיקי לכת בדיוקן הדמוגרפי והחברתי של הקהילות היהודיות בעולם. העליתי את האפשרות, שהעובדה שהסגנון החדש של מודעות האבל, אשר עד מהרה תפס את מקומם של ההספדים ומאמרי השבח הנקרולוגיים, שהיו לנחלת העבר — כל אלה סלקטיביים באופיים — העובדה שסגנון זה התקבל כמעט בכל העולם משקפת ומשרתת היבטים חשובים בחיי היהודים בעידן המודרני. לדעתי, מודעות האבל בעתונות מבטאות את הנכונות המתמדת של היהודים המודרניים, החילונים, להדגיש את הזכרון כמרכיב בסיסי בזהות הקולקטיבית היהודית. ברוח זו, ובהמשך לגיתוחו החלוצי של יורגן האברמאס על "ההשתנות המבנית של הזירה הציבורית" במערב אירופה ובמרכזה,

שלמי תודה

תודתי נתונה לאורי אלמגור, הארווי גולדברג, רוברט קופר, איירה רובינזון, שולי רוניגר ולאה שמגריהנדלמן על הערותיהם ועצותיהם החשובות. ברצוני להודות גם לעמיתים אשר העירו את הערותיהם על הצגה ראשונית של מאמר זה בכנס השנתי ה-21 של הארגון ללימודי יהדות בכוסטון, בדצמבר 1989, ובכנס הקנדי-ישראלי השני למחקר חברתי-מדעי של היהדות, באוניברסיטת יורק בטורונטו במאי 1990.

1. מתוך מידגם של כשישים קונטרסים של "קול אבל" מן המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, אשר נשמרו בספרייה הלאומית בירושלים, רק 13 מוקדשים לדמויות חילוניות כגון מלכי אירופה או נדבנים יהודים, ומעטים ביותר נכתבו על ידי אדם שהתאבל על מות קרוב משפחתו.
2. אקרוסטיכון — שיר או קטע על פי ראשי תיבות או בסדר א"ב. אקרוסטיכונים שימשו (ומשמשים) לבחירת משניות הנקראות לזכרו של המת, והם ממשיכים ומופיעים מפעם לפעם גם בהקשרים אחרים של קבורה ואבל, כגון בכתובות על גבי מצבות וכמודעות אבל (בישראל המודרנית הפכו האקרוסטיכונים, בנוסף, לסגנון מקובל ביותר בספרי

הזכרונות של ילדים).

3. המקרים הבאים, משנות ה-80, ישמשו להמחשה: ביקורת קשה נמתחה על אשה בשנות ה-30 לחייה מצד שכנים בתל אביב, אשר הכירו במשך שנים את אמה המנוחה, על שהכת נמנעה מלפרסם מודעה פומבית על מות אמה, מודעה שהמנוחה היתה ראויה לה, לדעתם; אבלים הביעו את מורת רוחם העמוקה מהשימוש במטבע הלשון "מת בנסיבות טרגיות" כדימוי לשוני בלתי הולם ומטעה במא"ע שפורסמה על ידי אנשים שעבדו במחיצת קרוב משפתתם המנוח, אשר מת ממחלה ממארת.
4. ב"אל אהראם" הקהירי בשנות ה-60 המאוחרות היו ה"ד'כרא" עדיין דומיננטיות, אולם צורות אחרות של מא"ע כבר החלו להופיע.
5. אימות כרוך למדי להשתרשותה של גישה זו ניתן למצוא במודעת אבל ממוסגרת שהופיעה ב-Jüdische Rundschau הברלינאי ב-6 בדצמבר 1918. המודעה מתייחסת למותו של פעיל ציוני ב-29 באוקטובר, ומתחילה בעיון העובדה כי היא מופיעה "באיחור".
6. דוגמאות ניתן למצוא ב"הצבי" של תחילת המאה ה-20, 5 במרס 1900, ב"מוריה" הדתי אורתודוכסי שיצא בירושלים ב-1914, וב"הארץ" ב-1919.
7. J. Habermas, The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois society, Oxford, Polity Press, 1989

עברית: אלדד זלצמן